

# Godsdienst in tijden van Corona

DIRK ZWITSER

*Het onderstaande artikel is ontstaan onder bijzondere omstandigheden. Vandaar dat ik het aandurf om in één artikel meerdere dingen aan te snijden. Ik zal het hebben over de opdracht die ik mijn leerlingen gaf aan het begin van de periode van thuiswerken en waarom ik dat deed. Aansluitend laat ik ook zien wat mijn leerlingen van die opdracht maakten en welke conclusies we daaruit kunnen trekken.*

Keersen uut  
 Alles stille  
 Nooit dacht dat we hier zo kwamen te staon  
 't Leben nemp soms malle bochten  
 Nooit dacht dat 't zo zul gaon  
 Wat moeten we nou  
 Wat moeten we nou  
 Ik weet eben niet hoe het nou moet zo gauw  
 Wat doen we nou  
 Wat doen we nou  
 Ik kom nou op dit moment  
 echt niet veul verder as  
 Wat moeten we nou  
 Der is gien keus  
 Dit gebeurt ons  
 Alles anders zo opiens veurgoed  
 Smaak van de zonne, geluud van de maone  
 Licht en donker, water en bloed

Daniel Lohues, [WAT DOEN WE NOU](#) Van het Album Sowieso (2020)

## **Wat doen we nou?**

Ik moet toegeven dat ik dit lied van Daniel Lohues in de afgelopen tijd een heel aantal keer gedraaid heb. Ik vind het een mooi lied: Lohues bezingt een gevoel van totaal overweldigd en lamgeslagen zijn (na een relatiebreuk). Dat gevoel mag er gewoon zijn.

Sinds de coronacrisis is alles anders dan we gewend zijn; niets kun je als docent meer op routine doen. Wat doen we nou? Rutte zegt “pas een beetje op elkaar”. De centrale directie van onze school schrijft op de wikkel van een rondgestuurde reep chocolade “dank voor je getoonde flexibiliteit en vraag niet teveel van jezelf”. Maar wat houdt dat dan precies in? Hoe hard moet je er tegenaan? Wat moeten we doen als docenten godsdienst/levensbeschouwing? Zoveel mogelijk normaliteit bieden aan de leerlingen en jezelf door gewoon door te gaan met het gewone programma?

Ons vak gaat over levensvragen. Helaas hebben jongeren niet zo'n grote belangstelling voor religie en zingevingsvragen in het algemeen (Bertram-Troost e.a., 2009), waardoor ons vak niet populair is (Qompas, 2019). Toch probeer ik leerlingen er altijd van te overtuigen dat levensvragen zich vanzelf aan je opdringen tijdens *life events*. Zoals de Tröckener Kecks vroeger zongen: “het komt als je het niet verwacht en er is niets tegen te doen”. Ik vertel leerlingen dat het geen kwaad kan om jezelf een beetje voor te bereiden op die moeilijke situaties door nu alvast over die vragen na te denken. Ze komen dan in een moeilijke situatie misschien met een ander antwoord dan nu in de klas, maar ze hebben dan in ieder geval geoefend met zulke moeilijke, impopulaire en soms beangstigende vragen. Nu zitten we met z'n allen in een serieuze crisis, waarin tal van dergelijke vragen zich aan mij en aan mijn leerlingen opdringen. Hoe lang gaat dit duren? Wanneer zie ik mijn klasgenoten weer? Ga ik nog over? Wordt mijn oma ziek? Ben ik verantwoordelijk voor de gezondheid van mijn vader of moeder die in de zorg werkt? Moet ik bang zijn?

Als elke andere theoloog heb ik me tijdens mijn studie uitgebreid bezig gehouden met de vraag: wat is religie? Dat bleek een nagenoeg niet te beantwoorden vraag. Eenvoudiger is de vraag te beantwoorden: wat doet religie? (Ter Borg, 1991) Religie geeft in ieder geval antwoord op levensvragen. Mijn visie op het vak is dat alle leerlingen tenminste iets leren over hoe religie met levensvragen omgaat en dat ik leerlingen de gelegenheid geef om ook iets van religie te leren als het om levensvragen staat. Ik hoop en werk er naar toe dat leerlingen leren hoe je met levensvragen om gaat en hoe religieuze tradities mensen daarin ondersteunen. Levensvragen worden voor de meeste mensen pas interessant wanneer ze zich aan je opdringen; dan zijn ze urgent.

Ik vond dat ik nu echt ergens mee moest komen, gezien mijn opvatting over wat het vak GL hoort te zijn. Het gevoel van urgentie, het gevoel van nu relevant zijn of anders voorgoed nutteloos, legde me aanvankelijk helemaal lam. Gelukkig zag ik in mijn directe omgeving vrienden, die als gemeentepredikant werkzaam zijn, aan de slag gaan door bekende woorden en beelden te gebruiken om iets over deze geheel nieuwe crisis te zeggen. Ik kwam tot de overtuiging dat ik niet iets totaal nieuws hoefde te verzinnen voor de deze unieke

situatie van de *coronalockdown* en de sluiting van alle scholen. Ik kon ook handvatten zoeken in wat ik gewoon voor handen had. Je zou met de theoloog Meyering kunnen zeggen: inspiratie uit traditie.

*Ik vond dat ik nu echt ergens mee moest komen,  
gezien mijn opvatting over wat het vak GL hoort te zijn.*

### **Rouwtaken**

Een paar jaar geleden heb ik met een aantal collega's de cursus *Gedeeld verdriet* van Riet Fiddelaers-Jaspers gevolgd met als doel het opzetten van rouwgroepen voor jongeren op school. Die rouwgroepen zijn er nooit van gekomen, maar het leek me in deze tijd nuttig om de cursusmap te scannen voor de huidige zorgcoördinatoren, voor het geval we op korte termijn met overlijdensgevallen op school te maken zouden krijgen. Daarin lag voor mij het antwoord: niet meer naar school mogen is een ervaring van verlies.

Dit besef lag aan de basis van de opdracht die ik aan de leerlingen gaf. Ze kregen van mij de volgende informatie: we mogen niet meer naar school gaan. Dat is een verlieservaring en dat zorgt voor rouw. Rouwen is hard werken, want je hebt een viertal taken. De bekende rouwtaken heb ik omschreven op een manier die bij deze crisissituatie past (Fiddelaers-Jaspers, 2006):

- Rouwtaak 1: laat het tot je doordringen dat het echt zo is. Het lijkt onwerkelijk, maar de scholen zijn écht dicht en de toets week is écht gestopt
- Rouwtaak 2: leer om te gaan met een wirwar aan gevoelens. Het ene moment ben je misschien blij (dat je niet naar school hoeft) en even later boos, stillertjes, verdrietig, of angstig. Dat is heel normaal, maar het is wel vermoeiend dat je gevoelens zo heen en weer schieten.
- Rouwtaak 3: maak een plan om verder te leven met het gemis. Hoe richt je je nu dag in? Nadat 's ochtends de wekker gaat, kun je niet naar school. Wat kun je nog wel, en hoe kun je dat bereiken?
- Rouwtaak 4: maak het weefsel van het leven opnieuw. Iedereen doet dit op zijn eigen manier: de een gaat gelijk aan de slag, de ander vindt het lastig om de dag in te richten of plannen te maken.

Deze rouwtaken verschillen van de rouwfasen (Kübler-Ross, 1974) in die zin dat ze tegelijkertijd en door elkaar heen plaats kunnen vinden. Het is bijvoorbeeld niet zo dat iemand voor eens en voor altijd weet dat een geliefde is overleden en daarmee Rouwtaak 1 kan 'afstrepen'. In een normaal rouwproces schiet de rouwende heen en weer tussen de verschillende rouwtaken. Toch ging ik ervan uit dat de meesten van mijn leerlingen nu toch vooral aan de slag

zouden moeten met de eerste twee rouwtaken: beseffen dat ze echt thuiszitten en omgaan met een warboel van emoties.

Voor het omgaan met deze twee rouwtaken ging ik te rade bij de werkvormen uit de map *gedeeld verdriet*. Voor Rouwtaak 1 vond ik geen passende en bedacht ik de volgende opdracht:

- Neem een leeg A4.
- Schrijf op wat er nu allemaal anders is en hoe dit het leven zo anders maakt.
- Gebruik verschillende kleuren om aan te geven wat meer/minder belangrijk en meer/minder positief of negatief is.

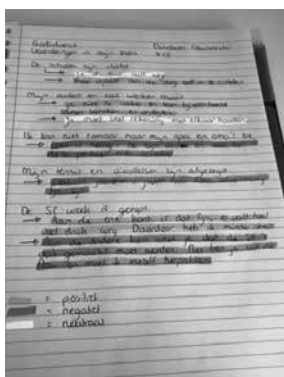
Voor Rouwtaak 2 koos ik de opdracht *ontploffingsgevaar* (Fiddelaers-Jaspers, 2006, 101 & 189):

- Op het werkblad zie je een fles met een stevige stop er op. In die fles zitten allerlei gevoelens die er niet uit mogen. Het is belangrijk dat de kurk af en toe van de fles mag en de gevoelens er vrij uit mogen stromen. anders komt er teveel druk op de fles en dreigt er ontploffingsgevaar. Dus af en toe moet je stoom afblazen. Dat doe je bijvoorbeeld door te praten, te huilen, te sporten, te tekenen, muziek te maken of welke manier dan ook bij jou past. Welke gevoelens heb jij in de fles gestopt? Schrijf die allemaal op.
- Schrijf om de fles heen op hoe jij stoom afblaast. Wees zo uitgebreid mogelijk.

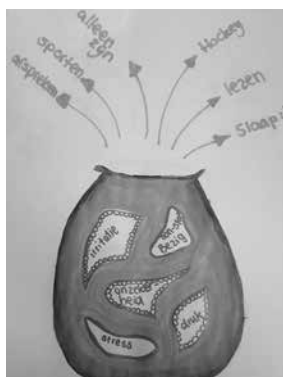
### **De reacties op de opdracht**

Uit de reacties van enkele ouders, waaronder Gerdien Bertram-Troost (Bertram-Troost, 2020), de schoolleiding en bovenal uit het werk dat leerlingen aanleverden, heb ik het idee dat de opdracht een schot in de roos is geweest.

Bij het nakijken stelde ik voor mezelf het doel om alle leerlingen een persoonlijke reactie te geven. Door familieomstandigheden was ik in de tweede week van de schoolsluiting niet in staat om te werken, waardoor het onmogelijk werd om persoonlijk antwoord te geven op het werk van leerlingen uit veertien klassen. Mijn collega Anita Zijdemans leverde daarop een aantal gestandaardiseerde reacties om naar de leerlingen te versturen. In onderstaande tabel staan deze reacties, met steeds het aantal leerlingen dat ik die reactie heb gegeven. Van een aantal leerlingen en hun ouders kreeg ik toestemming om hun werk te gebruiken.



Figuur 1



Figuur 2



Figuur 3

Figuur 1 is een typisch voorbeeld van werk dat de reactie kreeg “De gevoelens die je in de fles hebt gestopt zijn heel herkenbaar, en ik denk dat je heel goed met deze gevoelens om kan gaan.”.

Figuur 2 en 3 zijn voorbeelden van werk dat de reactie kreeg: “De gevoelens die je in de fles hebt opgeschreven zijn heel herkenbaar, maar ik mis de positieve gevoelens. Ben je die alleen maar vergeten op te schrijven? De manier waarop je met je emoties omgaat is wel heel goed.”

Reacties op opdracht Rouwtaak 1	aantal
Door de opdracht krijg ik het idee dat je heel goed in staat bent om zowel de positieve als de negatieve kanten van de huidige situatie in te zien, heel goed! Blijf je vooral op die positieve kanten focussen.	124
Door je opdracht krijg ik het idee dat je de huidige situatie vooral negatief ervaart. Dat is heel jammer, maar ook begrijpelijk. Probeer je toch op de positieve kanten te focussen, dat is heel belangrijk.	71
Reacties op opdracht ontploffingsgevaar (Rouwtaak 2)	
De gevoelens die je in de fles hebt gestopt zijn heel herkenbaar, en ik denk dat je heel goed met deze gevoelens om kan gaan.	75
De gevoelens die je in de fles hebt opgeschreven zijn heel herkenbaar, maar ik mis de positieve gevoelens. Ben je die alleen maar vergeten op te schrijven? De manier waarop je met je emoties omgaat is wel heel goed.	92
De gevoelens die je in de fles hebt opgeschreven zijn heel herkenbaar, maar ik mis de manier waarop je met deze gevoelens omgaat. Wat doe jij om te ontspannen? Hoe blaas jij stoom af?	44
Ik mis de gevoelens. Ben je die alleen maar vergeten op te schrijven? De manier waarop je met je emoties omgaat is wel heel goed.	9

## Enkele conclusies

Wat opvalt zijn de volgende zaken:

- Vrijwel alle leerlingen uit de onderbouw en vrijwel alle leerlingen uit de bovenbouw van het vwo hebben de opdracht op tijd ingeleverd.
- Ongeveer de helft van de havo 4 leerlingen heeft geen werk ingeleverd. Dat zijn met name zorgleerlingen en/of leerlingen die er tot de sluiting van de scholen slecht voor stonden.
- Van de leerlingen die hun werk op tijd hebben ingeleverd, ziet een ruime meerderheid ook de positieve kanten van de huidige situatie.
- Van de leerlingen die hun werk op tijd hebben ingeleverd, heeft een kleine meerderheid negatieve gevoelens.
- Van de leerlingen die hun werk op tijd hebben ingeleverd, zijn er nauwelijks inhoudelijke verschillen op basis van geslacht of leeftijd of opleidingsniveau.
- Leerlingen die een ouder hebben die in de zorg werkzaam is voelen zich erg verantwoordelijk voor de gezondheid van hun vader of moeder (“ik moet zorgen dat mijn vader gezond blijft”). Deze leerlingen noemen vaker de emotie ‘spanning’ in hun fles met gevoelens.
- Het overgrote deel van de leerlingen noemt sporten bij de manieren van stoom afblazen.
- Veel leerlingen noemen gamen als middel om stoom af te blazen en sommige leerlingen noemen alleen gamen en verder niets.

Deze opbrengst is niet zo verrassend wanneer je het vergelijkt met modern geluksonderzoek. In het algemeen geldt dat voor iemands geluksgevoel 40% wordt bepaald door genen, 10% door omstandigheden 50% door eigen gedrag (<https://bit.ly/3kNBBeS>) en dat negatieve gebeurtenissen wel negatieve gevoelens oproepen maar niet significant afdoen aan de geluksbeleving. Voorbeelden hiervan zijn het onderzoek naar geluksgevoelens na de 9/11-aanslagen (Back, Küfner & Egloff, 2011) en onderzoek over geluk onder jongeren na de ramp in Fukushima (Uchida, Takahashi & Kawahara, 2014)

Heeft mijn opdracht de leerlingen geholpen? Ik denk het wel. Na de *lockdown* heb ik tijdens de lessen uitgebreid met al mijn leerlingen gesproken, aan de hand van het spel Lockdown bingo dat op de VDLG-site stond. Het viel me op dat leerlingen benoemden dat we met het vak godsdienst als eerste werk voor ze hadden en dat we ook als enigen structureel aandacht besteedden aan deze voor hen zeer stressvolle periode. De druk die andere docenten ervoeren om de leerlingen toch niet op te veel achterstand te laten komen en soms ook handelingsverlegenheid zorgde ervoor dat er niet heel veel aandacht was voor het welbevinden van de leerlingen. Zeker, de mentor had contact, maar veel

leerlingen hadden daarnaast ook behoefte om te spuien over wat er met hen gebeurde. De opdracht voorzag voor een heel aantal leerlingen kennelijk in die behoefte.

### Literatuur

- Back, M. D., Küfner, A. C. P., & Egloff, B. (2011). "Automatic or the People?": Anger on September 11, 2001, and Lessons Learned for the Analysis of Large Digital Data Sets. *Psychological Science*, 22(6), 837–838. <https://doi.org/10.1177/0956797611409592>
- Bertram-Troost, G.D., Miedema, S., Ter Avest, I. & Bakker, C. (2009). Dutch pupils' view on religion in school and society, report on a quantitative research. In: P. Valk, G.D. Bertram-Troost, M. Friederici & C. Beraud (eds.), *Teenagers' Perspectives on the Role of Religion in their Lives, Schools and Societies. A European Quantitative Research* (pp. 221-260). Münster: Waxman.
- Bertram-Troost, G. (2020, 4 april). Nú is er kans voor meer bezieling in het onderwijs. *Friesch Dagblad*, pp. 26–27.
- Borg, M. B. ter (1991). *Een uitgewaaierde eeuwigheid*. Utrecht, Nederland: Ten Have.
- Delle Fave, A. Well-Being in Times of Crisis: Interdisciplinary Evidence and Policy Implications. *J Happiness Stud* 15, 119–123 (2014). <https://doi.org/10.1007/s10902-014-9499-2>
- Dijksterhuis, A. (2015). *Op naar geluk* (1ste editie). Amsterdam, Nederland: Bert Bakker.
- Fiddelaers-Jaspers, R. (2006). *Gedeeld verdriet Jongeren. Opzetten en begeleiden van rouwgroepen voor jongeren*. Eindhoven, Nederland: Damon.
- Kübler-Ross, E. (1974). *Questions and answers on death and dying*. Collier Books/Macmillan Publishing Co.
- Qompas. (2019). *Populariteit van schoolvakken 2019*. Geraadpleegd van <https://corporate.qompas.nl/media/42613/Populariteit%20van%20schoolvakken%20-%20Qompas%202019.pdf>
- Uchida, Y., Takahashi, Y. & Kawahara, K. Changes in Hedonic and Eudaimonic Well-Being After a Severe Nationwide Disaster: The Case of the Great East Japan Earthquake. *J Happiness Stud* 15, 207–221 (2014). <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9463-6>
- Vreugdenhil, B. (z.d.). *Corona en levensbeschouwing*. Geraadpleegd op 6 april 2020, van <https://identiteitsplein.nl/a/corona-en-levensbeschouwing-ck7x7sc071xgq07303fk2rpun>